

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИВАТНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ РИНКУ

Безух О. В.,

доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу правового забезпечення ринкової економіки НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

Стаття відображає авторський погляд на методологію правового регулювання приватних економічних відносин в умовах ринку, яке передбачає взаємозв'язок правових засобів і інститутів на основі принципу економічної конкуренції та функціонування приватних економічних відносин в межах та у взаємодії з публічним господарським правопорядком.

Ключові слова: приватне право, економічна конкуренція, методологія правового регулювання.

Економічний базис є основою суспільства як системи, що забезпечує функціонування всіх його елементів як єдиного цілого, визначає зміст та функції таких елементів. В різні часи він безпосередньо визначав зміст правових систем і всього права певних держав в їх історичному та економічному розвитку. Після доіндустріального, індустріального, постіндустріального рівня наступають часи інформаційного суспільства. Певний рівень розвитку виробничих сил повинен кореспондуватися з рівнем та змістом їх правового регулювання. Не випадково Ф. Енгельс зазначав, що всі системи суспільних відносин, що одна за одною з'являються в історії, представляють собою лише ступені безкінечного розвитку. Кожна ступінь необхідна в той час та за тих обставин, яким вона зобов'язана власним походженням. І в цьому її виправдання. Але вона позбавляється свого значення та свого виправдання за нових умов, які повільно розвиваються в її надрах [1].

Не є таємницею, що господарське право (ГК України, посібники) в сфері регулювання приватних економічних відносин, на нашу думку, багато в чому затрималося в радянських часах, що не відповідає сучасним ринковим реаліям. Насамперед це стосується понять господарських правовідносин, корпоративних відносин, розуміння ролі і функцій суб'єктів організаційно-господарських повноважень, застосування певних правових інструментів в регулюванні господарських відносин. Прикро, що сучасне цивільне право, яке претендує на виключне регулювання приватних економічних відносин, тягне Україну в сфері економічних відносин в часи древнього Риму з його рабовласницькою економікою. Наслідком цього разом з корупцією стала побудова монополізованої олігархічної економіки. Це ставить питання про методологію правового регулювання приватних відносин, які є вагомою частиною сучасних суспільних відносин.

Методологію наука розуміє досить неоднозначно. Тривалий час вона розглядалася лише як вчення про методи діяльності (метод і «логос» – вчення). Подібне розуміння методології, починаючи з Р. Декарта, обмежувало її предмет аналізом методів [2]. Загальним розумінням методології є її визначення як вчення про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності [3]. «Методологія – система принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему» [4]. Можна виділити щонайменше п'ять варіантів структурного розуміння методології у сучасній науці, які не є предметом цього дослідження [5]. Незважаючи на загальнонауковий характер зазначеної категорії, вона знаходить свій подальший розвиток в певних сферах суспільних явищ, зокрема права, наповнюючись конкретним змістом, що відображає особливості та специфіку певного явища.

Автор поділяє системно-діяльнісний підхід до розуміння методології. Як слушно зазначив А. Д. Машков, методологія – певним чином упорядкована логічна система взаємозв'язку і взаємодії феноменів (структурних елементів), що її формують [6]. Тому різноманітність та зміст поняття методології визначається набором структурних елементів, які включаються до відповідної системи для дослідження та використання. При системно-діяльнісному підході «методологія», яка представляється як система пізнання певних явищ, за змістом обов'язково передбачає взаємозв'язок, взаємообумовленість і залежність систем знань та систем діяльності, що включає низку фактичних явищ дійсності.

Такий підхід відповідає структурі механізму правового регулювання, який передбачає зв'язок між реальними правовідносинами та правовими нормами, що встановлюють теоретичну модель поведінки суб'єктів права. За визначенням Д. Керимова, методологічне значення має насамперед взаємовідношення теоретичного і практичного, їх взаємопереходи, визначення шляхів і форм реалізації наукових знань у перетворенні дійсності. Наукові методи є нічим іншим як теоретичним узагальненням практичних методів, а останні – суть продовження, розгортання, конкретизація перших в практичній діяльності людей [7].

Наскільки сьогодні уявлення фахівців про регулювання приватних економічних відносин відповідає самим реальним відносинам, що відбуваються в ринковій економіці? Ринкова економіка – форма економічної організації, що діє на основі саморегуляції, при якій координація дій здійснюється на основі взаємодії на ринках вільних приватних виробників і вільних індивідуальних споживачів, соціально-

економічна система, що розвивається на основі приватної власності і товарно-грошових відносин, спирається на принципи свободи підприємництва і вибору [8]. Дане визначення свідчить, що основою сучасної ринкової економіки є саме приватні відносини.

Поширеною в Україні є думка Р. А. Майданіка, що приватне право має своїм предметом приватні права особи, які мають індивідуальний характер, стосуються безпосередньо та виключно даної окремої особи, і такий порядок набуття надає можливість приватного володіння об'єктом, визначає зв'язок кожної окремої частини з її володільцем. Приватні відносини визначають правила здійснення суб'єктивних цивільних прав між учасниками відносин як приватними особами, як способу реалізації власних приватних (індивідуальних) інтересів на свою користь [9]. Тобто цивільне приватне право передбачає імперативом правового регулювання забезпечення реалізації власних приватних (індивідуальних) інтересів суб'єктів на свою користь, в тому числі і в економічних відносинах, оскільки вони мають майновий характер. При цьому неважливо, в якій сфері відбувається реалізація таких інтересів та які наслідки це може мати для інших.

В європейському правовому просторі під приватним господарським правом маються на увазі, насамперед, норми матеріального права, які визначають правове положення економічних суб'єктів, з якими нерозривно пов'язані правила, що регламентують здійснення прав [10, с. 42]. При цьому на перший план як суб'єкти виходять не індивіди, права яких необхідно захистити, а правовий статус постачальників і споживачів, відносини між якими і створюють сучасний ринок та ринкову економіку. Право, як зазначає Ю. Плате, є структурним елементом для функціонування економіки в цілому, для нормального протікання економічних і пов'язаних з ними соціальних процесів [10, с. 43].

Порівняння вищезазначених позицій свідчить про різні методологічні підходи в регулюванні економічних приватних відносин в країнах з розвинутими ринковими економіками та Україні. Як слушно зазначив відомий економіст І. Кірцнер, в умовах економічної конкуренції власність та підприємництво, як явище, виконують та забезпечують різні функції. В Україні цивільне право надає пріоритет функціям власності, що не відповідає потребам сучасної ринкової економіки, в сучасних ринкових економіках пріоритет надається забезпеченню функції підприємництва, яка безпосередньо пов'язана з економічною конкуренцією. Забезпечення різних функцій суспільного буття передбачає наявність різних правових режимів регулювання, зокрема цивільного та господарського (комерційного) законодавства.

Водночас необхідно зазначити, що Р. А. Майданік, як дійсно видатний представник юридичної науки, іноді дуже слушно критикує певні положення господарського законодавства України. Але ж критика застарілої радянської моделі господарських відносин не може замінити розгляд сучасних тенденцій у регулюванні економічних відносин, а інформація, яка подається, є тенденційною та фрагментарною [11, с. 32–43]. Цивільне право та сучасні пропозиції його розвитку ґрунтуються, насамперед, на пріоритеті особистості, її волі та відносинах власності. Такий підхід не узгоджується із суспільним характером виробництва та рухом товару на ринках, наявністю публічних економічних закономірностей у приватних відносинах. Посилання ж Р. А. Майданіка на комерційні кодекси чи їх відсутність або відмову від них у європейських країнах, закріплення тенденції «розвитку приватного права – відмову від дуалізму» [11, с. 44–45] не можна назвати коректним, оскільки європейська спільнота створила єдиний ринок та економічні відносини, в тому числі приватні, поряд з комерційними кодексами переважно регулюються Правом внутрішнього ринку Європейського Союзу, яке повинне забезпечити вільний рух товарів на ринках, але ніяк не цивільними кодексами окремих країн як це, на нашу думку, подається у наведеній праці.

Комерційні кодекси діють в таких країнах з ринковою економікою, як Франція (редакція кодексу оновлена в 2007 р.), Німеччина, США, Японія, Південна Корея, Болгарія, Португалія, Латвія, Люксембург, Туреччина, Чехія, Естонія, а також в інших країнах. В 2015 р. прийнятий Підприємницький кодекс республіки Казахстан.

У 2013 р. було прийнято Господарський кодекс Бельгії (Code de droit économique), що складається з 18 книг, які визначають загальні положення про господарську діяльність, правовий статус компаній, положення про економічну конкуренцію, захист прав споживачів, безпеку продуктів і послуг, господарські контракти, електронну комерцію, банківську справу і фінанси, права промислової власності, провадження в спеціалізованих комерційних судах тощо. Серед основних причин прийняття кодексу, як це було зазначено в доповіді міністерства економіки Королівства Бельгія, необхідно дати чітке уявлення про роль державної влади в регуляції економічної активності та визначити, якими інструментами вона володіє [12].

Найбільш загальним та важливим принципом побудови та правового регулювання економічних відносин у сучасному Європейському праві, який об'єднує всі правові засоби та інститути, що регулюють приватні економічні відносини, визнається «принцип економіки відкритого ринку з вільною конкуренцією», закріплений у ст. 4 Договору про заснування Європейського Співтовариства. Зasadничими принципами економічної політики та правового регулювання ринку, зокрема, визначаються: стабільні ціни, міцні національні фінансові системи та валютні умови, стабільний баланс платежів. Для реалізації принципів поставлено такі завдання: створення внутрішнього ринку без перешкод вільному пересуванню людей,

товарів, послуг та капіталу; створення системи, що забезпечує неспотворену конкуренцію на внутрішньому ринку; зближення законодавств держав-членів до рівня, що його потребує функціонування спільного ринку; посилення конкурентоспроможності промисловості Співтовариства; сприяння дослідженням та технічному розвитку; заохочення створювання та розвитку транс'європейських мереж; сприяння посилюванню захисту прав споживачів тощо.

Аналіз правового регулювання економічних відносин та забезпечення функціонування ринку (господарського обороту) на прикладі сучасних економік свідчить про його системний, структурний характер, застосування принципів, які не притаманні сучасному цивільному праву, яке намагається в Україні монополізувати сферу регулювання всіх приватних відносин, та цивільному обороту. Наведене ставить питання про перегляд методології правового регулювання приватних відносин, врахування особистого характеру цивільних відносин і публічного інтересу у приватних комерційних економічних відносинах.

Основою регулювання сучасних приватних економічних відносин є забезпечення конкуренції. На жаль, в Україні розуміння економічної конкуренції та її правового регулювання має переважно віртуальний характер та зводиться до змагання суб'єктів господарювання, внаслідок чого споживачі отримують можливість вибору товару, проте окремі суб'єкти не визначають умов реалізації товару на ринку. Дане визначення не розкриває суті відносин як правових та має характер бажаного результату. **Недосяжний результат** за існуючого стану правового регулювання підтверджується щорічними звітами АМКУ, в яких констатується посилення монополізації ринків в Україні.

Коли ми розмірковуємо про умови обороту товарів на ринку, вільне пересування товарів, послуг та капіталу, функціонування ринку з розвинутою конкуренцією, то вони здійснюються в сучасній економіці завдяки певній конфігурації правил – правил конкуренції. В Україні згідно зі ст. 92 Конституції правила конкуренції визначаються виключно законами України.

В Україні чомусь домінує думка, що правила конкуренції – це виключно антимонопольні норми, викладені в Законі України «Про захист економічної конкуренції». Це не зовсім правильно, оскільки правові заборони, викладені в наведеному законі, не створюють та не дають уявлення, що таке нормальна добросовісна конкуренція. Добросовісна конкуренція можлива в тих випадках, коли ринкові інститути та механізми безперешкодно функціонують, є альтернатива при вступі в правовідносини на ринку, відсутні ознаки дискримінації. Як правило, що беззаперечно доведено історією, приватний егоїзм руйнує добросовісність в економічних відносинах, що призводить до спотворення та усунення конкуренції. Тому в сучасних ринкових економіках перед державами стоїть завдання забезпечити конкуренцію в тих сферах, де вона не функціонує самостійно, шляхом встановлення правил: що і за яких умов можна робити в економічних відносинах та що заборонено. Відступлення від вимог нормативних актів одними суб'єктами при дотриманні правил іншими може призводити до отримання неправомірних переваг в конкуренції та її спотворення.

Прикладами штучного встановлення правил економічної конкуренції є Закон України «Про публічні закупівлі», правила Угоди ТРІПС, інші нормативно-правові акти, що передбачають встановлення та нормативний контроль змісту договорів та вимог до підприємницької діяльності у певних сферах.

Слід звернути увагу, що економічна конкуренція відбувається між приватними особами та фактично є приватними відносинами. Разом з тим приватний егоїзм, який є рушієм та домінантою цивільних відносин, зазнає обмежень з боку держави у сфері економіки шляхом встановлення правил та заборон. Невипадково навіть ЦК України у ст. 13 встановлено імперативний припис, що не допускається використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції. При цьому саме цивільне право не досліджує будь-які питання конкуренції, тобто те, що цивільне право фактично може обмежити. Економічні відносини в умовах конкуренції знаходяться в іншій площині ніж цивільні відносини, оскільки вони відбуваються в межах публічного правового та економічного порядку.

Механізм конкуренції та правового регулювання в умовах ринку передбачає підтримку лише тих дій та економічних відносин між приватними особами, які корисні для суспільства, тобто відповідають публічному інтересу. При цьому публічний інтерес може розглядатися не як суспільний або державний, а як сукупний інтерес певної групи приватних осіб. Ще раз необхідно акцентувати увагу на те, що економічна конкуренція перетворює певну сукупність приватних інтересів в публічний інтерес, коли інтереси певної групи приватних осіб розглядаються як один інтерес, а група суб'єктів права розглядається як один суб'єкт права. Прикладом є створення груп конкурентів та споживачів, коли підприємцю протистоїть невизначене коло споживачів, а споживачу – невизначене коло суб'єктів господарювання, які разом з рухом товару в часі і просторі створюють таке економіко-правове явище як ринок, що функціонує за правилами конкуренції. Водночас конкурентні відносини залишаються приватними, оскільки відбуваються між приватними особами. Тому в ринковій економіці іноді неможливо говорити про розділення приватного та публічного інтересу, вони повинні збігатися. Для порівняння, так відбувається у механізмі біржових торгів, коли укладені правочини повинні покривати найбільшу кількість пропозицій учасників біржі, що призводить до формування ринкової ціни. В

цьому інтерес біржі як публічної організації (обсяг торгів) та максимальної кількості її приватних учасників (покупців та продавців).

Стверджуючи про обов'язковий збіг та неможливість розділення приватних і публічних інтересів у сучасних ринкових економіках, неможливо не звернути увагу на роль і значення публічно-правових норм у регулюванні приватних економічних відносин. Встановлені публічним правом правові заборони забезпечують утримання суб'єктів відносин від здійснення заборонених дій. Тобто є вольова поведінка приватних осіб щодо відмови від дій, які можуть порушити права й інтереси інших осіб. Ринок в умовах конкуренції це явище, в якому можуть одночасно існувати сукупність правовідносин різних осіб відносно одного або кількох об'єктів правовідносин. Це може передбачати відсутність персоналізації учасників на певних стадіях правовідносин та конкретизації їх прав і інтересів, що можуть бути порушені.

Цікавим є порівняння змісту правових заборон із змістом договору. Так, правопорушенням у вигляді антиконкурентних узгоджених дій, зокрема, визнаються узгоджені дії, які стосуються: встановлення цін чи інших умов придбання або реалізації товарів; застосування різних умов до рівнозначних угод з іншими суб'єктами господарювання, що ставить останніх у невідгідне становище в конкуренції; укладення угод за умови прийняття іншими суб'єктами господарювання додаткових зобов'язань, які за своїм змістом або згідно з торговими та іншими чесними звичаями в підприємницькій діяльності не стосуються предмета цих угод. В даному випадку йдеться про приватні договірні відносини, але ж ніхто їх не визначає як цивільні правовідносини або цивільне правопорушення, хоча йдеться про приватні дії та відносини.

Крім вищезазначених, можна навести багато інших правових норм щодо конкуренції та недобросовісної конкуренції, які безпосередньо регулюють приватні економічні договірні відносини. Тобто публічні норми, що регулюють економічну конкуренцію, є безпосередньою та невід'ємною частиною договірного права у підприємницькій діяльності, щоб хто не говорив, що таке неможливо.

Ще однією ознакою регулювання приватних економічних відносин є спрямованість на наслідки, результат. Неважливо чи діяли суб'єкти відносин добросовісно з точки зору цивільного права, чи дотримано всіх вимог цивільного законодавства у договірних відносинах, чи є вина сторін договору. У випадку, коли дії суб'єктів відносин можуть призвести до обмеження, усунення чи недопущення конкуренції, вони визнаються протиправними та припиняються. Тобто у випадку будь-яких дій суб'єктів господарювання та виникнення не юридичного результату – можливості спотворення або спотворення економічної конкуренції, створюється юридичний факт правопорушення та застосовуються юридичні засоби відповідальності. Отже, регулювання приватних економічних відносин передбачає систему як юридичних, так і не юридичних (економічних) явищ, які існують разом та впливають один на одного.

Таким чином, методологія регулювання приватних економічних відносин в Україні не відповідає сучасному рівню розвитку ринкової економіки та підлягає оновленню. Принцип економічної конкуренції, як один з головних елементів публічного економічного (господарського) правопорядку в умовах ринкової економіки, є основним керівним принципом у приватних відносинах та їх регулюванні. Публічні правові норми щодо господарського правового порядку та економічної конкуренції є частиною договірного права, що регулює приватні економічні відносини в умовах ринкової економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Энгельс Э. Ф. Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии. URL: <http://www.esperanto.imv.ru/Marksismo/Feuerbach/lfeuerbach.html#lf> (дата звернення: 23.01.2017).
2. Декарт Р. Рассуждение о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскать истину в науках. Метафизические размышления. Начала философии. Москва: Вежа, 1998.
3. Большая Советская Энциклопедия. 3-е издание. Москва: Советская Энциклопедия, 1968–1979.
4. Философский энциклопедический словарь. Москва: Сов. Энциклопедия, 1983.
5. Методологія / Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F/> (дата звернення: 23.01.2017).
6. Машков А. Д. Теорія держави і права: підручник. Київ: ВД «Дакор», 2015. С. 28.
7. Керимов Д. А. Методологія права. Предмет, функции, проблемы философии права. 2-е изд. Москва: Аванта+, 2001. С. 41–42.
8. Ринкова економіка / Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0 (дата звернення: 23.01.2017).
9. Майданик Р. А. Еволюція концепції приватного права. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/72002-1-evolyutsya-kontsepts-privatnogo-prava-.html> (дата звернення: 25.01.2017).
10. Основы германского и международного экономического права. учебное пособие / Х. Й. Шмидт-Тренц, Ю. Плате, М. Пашке и др. Санкт-Петербург: Издательский дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2007.
11. Майданик Р. А. Розвиток приватного права України: монографія: Алерта, 2016.

12. Кодификация экономического законодательства – усовершенствование на основе зарубежного опыта и анализа отечественного применения. URL: <http://www.golos.com.ua/rus/article/267038> (дата звернення: 26.01.2017).

Bezukh A. Methodological bases of legal regulation of private economic relations in the conditions of the market

The article reflects the author's view on the methodology of regulation of private economic relations in a market which involves the relationship of legal means and institutions on the basis of economic competition and the functioning of private economic relations within and its interaction with public economic order.

Keywords: private law, economic competition, the methodology of law regulation.

ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ДІЇ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ УКРАЇНИ З ЄС

Попович Т. Г.,

*науковий співробітник НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
НАПрН України*

У статті розглядаються можливості, що відкриваються в умовах імплементації Угоди про асоціацію для суб'єктів господарської діяльності та виникають на основі нового погляду на організаційно-господарські відносини через стандартизацію як засіб такого регулювання.

Ключові слова: організаційно-господарські відносини, система управління, CAF (The Common Assessment Framework), ISO 9000, ISO 14000, ISO 22000, OHSAS 18001, конкурентні переваги.

В очах іноземців Україна є туристично-привабливою країною за рахунок культурно-історичної спадщини, сільського туризму та природних заповідників. Іноземці дотримуються думки, що Україна – це аграрна, релігійна країна (половина опитаних європейців навіть вважає її європейською державою). Часто Україну сприймають як недостатньо безпечну для відвідування та перебування країну. Через складності ведення бізнесу наша держава вважається інвестиційно-привабливою лише для кожного четвертого опитаного [1]. Все це говорить про те, що національних виробників товарів та послуг не сприймають як реальних конкурентів на ринках ЄС.

З огляду на такі дослідження розглянемо можливості, що відкриваються в умовах імплементації Угоди про асоціацію для суб'єктів господарської діяльності в аграрній сфері. 16 червня 2016 р. між холдингом Human Transparency Innovation, Національним технічним університетом України «Київський політехнічний інститут» та Науковим парком «Київська політехніка» був укладений договір про співпрацю у створенні інноваційної моделі розвитку агропромислового комплексу [2]. Укладена угода відкриває нові можливості співпраці науки та бізнесу у створенні інноваційних продуктів для ведення сільського господарства, створення нових або застосування існуючих (міжнародних) вимог нормативно-технічного характеру для сільськогосподарського виробництва, управління агрокомпанією, оцінки якості продукції тощо. На нашу думку, основою такої чи подібної співпраці має стати новий погляд на організаційно-господарські відносини, що і формує *мету* цієї статті. Традиційно під організаційно-господарськими відносинами у ч. 6 ст. 3 Господарського кодексу України розуміють відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю. Організаційно-господарські відносини виникають, як правило, у сфері господарського управління [3, с. 10–12; 4, с. 214; 5, с. 14–15]. Вважаємо, що ці відносини можуть виникати з приводу підтвердження відповідності товарів та/чи послуг вимогам нормативно-правових документів зі стандартизації. Наведемо приклад застосування стандартизованих вимог, що надають можливість провести аудит управління на підприємствах суб'єкта господарської діяльності. У світі застосовують два варіанти (рівні) оцінки: 1) самооцінка з допомогою системи CAF (The Common Assessment Framework); 2) професійна оцінка на основі серій міжнародних стандартів ISO 9000, ISO 14000, ISO 22000 тощо.

CAF є первинним та простим аудитом, що пропонує суб'єкту господарської діяльності дізнатися більше про себе та може бути сумісною з іншими системами оцінки управління. Загальні рамки оцінки CAF є результатом співпраці між міністрами ЄС, відповідальними за державне управління. Експериментальний варіант був представлений в травні 2000 р. і переглянуті варіанти були затверджені в 2002, 2006 і 2013 роках. CAF є моделлю самооцінки і концептуально повторює відомі моделі Загального управління якістю, зокрема Модель Європейського фонду управління якістю, але, водночас, враховує